

Építészet – közösség – közélet

„... van szívemben akarat,
s tán ha kezem másképp legyintem,
a világ másfelé halad.”

/Babits Mihály: Az elbocsátott vad, Nyugat 1934. 2. sz./

Köszöntő

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Az idei konferencia címe és mottója igencsak feladja a leckét a köszöntőnek és az előadónak egyaránt. Ha Babits sorait olvassuk, óhatatlanul a káoszelméletre és az ún. pillangóhatásra kell gondolnunk, csakhogy ezek évtizedekkel később születtek, mint a költő verse. Az utóbbi – még egy sirály szárnycsapásával - 1963-ban, illetve 1952-ben egy sci-fi novellában tűnt fel, fogalmazódott meg.¹

Ha végigolvassuk *Az elbocsátott vad* c. verset, láthatjuk, hogy a költő a szabad akarat és az eleve elrendeltség dilemmájával és saját istenkapcsolatával küzd/vívódik. Ha ezen a nyomon elindulunk, s figyelembe vesszük a hármast, meg a szekcióülések tematikáját, akkor azzal kell szembenéznünk, hogy tulajdonképpen emberképünkről és az ezen alapuló társadalomképünkről érdemes elgondolkoznunk. Bocsássák meg nekem, hogy a továbbiakban olyan területekre tévedek, aminek nem vagyok a szakértője: az antropológia, a pszichológia/pszichiátria és a szociológia területére.

A buddhista bölcsélet azt mondja: „Buddha szeme Buddhát lát” (a disznó szeme pedig disznót!). A pszichológia ismeri az „önbeteljesítő jóslat” fogalmát: ha egy gyermekre úgy tekintünk, hogy az buta, s ezt többször meg is mondjuk neki, a gyermek nagy valószínűséggel azzá is válik.

Hogy jön ez ide, Kaposvárra, a főépítészek eszmecseréjére?

Amikor az építészetről és a települések fejlesztéséről, rendezéséről, szépségéről, stb. beszélünk, gondolkodunk, akkor elgondolásunk kell, hogy legyen a településeken élőkéről, sőt azt mondanám, hogy **a települést alkotókról**. Két értelemben is „alkotókról”, egyrészt, mint akik saját maguk alkotórészei a településnek, másrészt, mint a település építőiről, formálóiról. Az első talán némi magyarázatra szorul. „Község” szavunk a közösségből származik, s e fogalom csupán 1871-ben „foglaltatott le a falvak számára”, korábban – és bizonyos ügyekben később is - a városokat ugyanúgy jelentette.² Budapesten sok általános

¹ A pillangóhatást Edward Lorenz tanulmányához köti a világháló, az említett novella szerzője pedig Ray Bradbury („Mennydörgő robaj” a mű címe). Bár lehet, hogy az internet nem vesz figyelembe bizonyos tényeket.

² 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről. A törvény valójában a városokat is községnek nevezi (1. §), de a gyűjtőfogalmat adja az egyik rész nevének is, jelesen a falvaknak, s ettől kezdve azt általában a falvakra értik (még Harrer Ferenc is, a városrendezésről és az építésügyről szóló 1937. évi VI. törvénycikk felsőházi

iskolán az olvasható: „községi elemi (nép)iskola”. Pl. a XIII. kerületi Dózsa György út – Lehel utca sarkán álló iskola, amely 1909 és 1912 között épült – Bárczy István polgármester/főpolgármester idejében, 54 másik iskolával együtt. Tehát majd’ négy évtizeddel a törvényalkotás után az ország legnépesebb városában, a fővárosban községinek nevezik az iskolákat. De nem csupán azt, hanem a Közértet is, a Községi Élelmiszerkereskedelmi Rt. (alapított 1948-ban) és jogelődje a Budapest Székesfőváros Élelmiszerárúsító Üzeme (1911).

A ma elfogadott „biológiai” megnevezése az emberi fajnak: **Homo Sapiens**, azaz bölcs ember. E „bölcsséget” sokan kétségbe vonják, amit a történelem s a jelenben történő dolgok is messzemenően alátámasztanak. Ha a jelzőt másképp fordítjuk, értelmes embert mondunk, akkor az már elfogadhatóbb (bár az „értelmes” kifejezés a mindennapokban azt jelenti, hogy az értelmét jóra használja valaki).

Mások az ember eszközalkotó jellegét veszik meghatározónak, s **Homo Faberről** beszélnek. Elsőként említhetjük Appius Claudius Caesust, aki a Sententiae c. művében ezt a kifejezést használta (Kr. e. 340-273) utalva arra, hogy az ember képes sorsát és a körülötte lévő világot alakítani (irányítani?). A XIV. századi újrafelfedezést követően az itáliai reneszánsz fontos elemévé vált e szemlélet. A XX. században Max Scheler és Hannah Arendt filozófiai gondolataiban tűnik fel ismét, de nem feledkezhetünk meg a marxizmusról sem (pontosabban Engelsről), amely/aki szerint „a munka tette az embert emberré” (talán ezért is beszélt a vulgár-marxizmus igen gyakran az emberről, mint munkaerőről).

Johan Huizinga holland történész és kulturális teoretikus 1938-ban megjelent írásában/könyvében az embert **Homo Ludens**nek nevezi, rámutatva, hogy az ember nem mindig bölcs és értelmes, gyakran nem készít és használ eszközöket, de játszani szinte mindenki játszik.³ S ez a fajta játék egyedül az embert jellemzi. A játék alapvető létszükséglet, evolúciós örökség. Célja a felfedezés, a kísérletezés és ezáltal ismeretek és képességek megszerzése.

A játékhoz játékszabályok tartoznak, s az emberek kizárják maguk közül azokat, akik megsértik a szabályokat. A települések, közösségek egyik alapvető fontosságú játékszabálya a rendezési terv, a helyi építési szabályzat, a helyi értékvédelemről, a településképről szóló rendelet. Hogy vélekedünk azokról, akik megsértik e „játékszabályokat”.⁴

Érdemes ezzel kapcsolatban megemlíteni egy másik könyvet, amit Huizinga könyve „ihletett”: Hugo Rahner: **A játszó ember** (1948) c. művét.⁵ „Nem érthetjük meg a játszó ember titkát, ha nem beszélünk előbb „nagy tisztelettel” a játszó, a teremtő Istenről. Amikor azt mondjuk, a teremtő Isten „játszik”, ebben a képben az a metafizikai belátás rejlik, hogy a világ és az ember teremtése ugyan mély értelmű, de Isten számára semmiképpen sem szükségszerű cselekedet.”⁶

---

előterjesztője is így érvel – a „Zubriczky” szerint). A városrendezésről és az építésügyről szóló 1937:VI. t.-c. és a kapcsolatos rendeletek / jegyzetekkel ellátták Zubriczky József, Zubriczky Sándor. Budapest : Kókai, 1942.

³ Huizinga, Johan: Homo Ludens, 1938. Magyarul: Atheneum, Bp. 1944, ill. Universum Kiadó, Szeged 1990.

⁴ Emlékezhetünk, mennyire meglepődött a magyar társadalom, amikor sok hazánkfia tengerparti nyaralóját lebontották Horvátország egyik szigetén. S mily „bevett” dologgá vált manapság törvényekben és kormányrendeletekben is a kivételezés – pl. egyes beruházásokra nem érvényesek az általános szabályok!

⁵ Kairosz Kiadó, Budapest 2013.

⁶ Bodnár Dániel, Magyar Kurír, 2013. július 24.

A Homo Faber és a Homo Ludens „egymásra-hatásáról” most csupán Lewis Mumford: A város a történelemben c. jelentős művéből idézek egy általa régi mondásnak nevezett mondatot a kocszváros fejezetéből: „Dolgozik, ám sohase játszik, Jack ostobává válik.”⁷

Érdeemes – a mélylélektan vonalán - követni az utolsó száz év vágyainak, az embert meghatározó tulajdonságoknak a változását is.

Az első felfedezés: az öröm akarásának vágya (Wille zur Lust, Sigmund Freud). Talán ez a legismertebb. Majd következett a hatalom akarásának vágya (Wille zur Macht. Alfred Adler). Azután az önkibontás, az individuáció akarásának vágya (Wille zur SELBST-werdung. Carl Gustav Jung). A közelmúlt: az élet értelme akarásának vágya (Wille zur Sinn. Viktor E. Frankl). Manapság mindezekén túl, mellett és felett domináló vágy: a kapcsolat akarásának vágya (Wille zur Beziehung. Howard Clinebell).⁸

Témánkhoz a legfontosabb e két utóbbi: Viktor E. Frankl, a pszichoterápia harmadik bécsi iskola megalapítójának tanítása: az értelmes élet utáni vágy. „És mégis mondj igent az életre!” Szavainak hitelt ad életének alapvető tapasztalata, a koncentrációs tábori át- és túlélése. A másik a kapcsolat lényegi szerepe: az emberi személy több mint az individuum. Éppen a kapcsolatok révén több annál (az egyénnél).

Érdeemes a Frankl által kidolgozott logoterápia egyik mai képviselője, Elisabeth Lukas szavaira odafigyelnünk.⁹ Arra hívja fel a figyelmet, hogy Freud és Adler beteg embereket tanulmányozva fogalmazott meg - az emberről - messzemenő következtetéseket, míg Frankl az egészségeseket próbálta megismerni. „Azt állította – ti. Frankl -, hogy az emberben megvan ugyan az ösztön, az állati vonás, de az ember képes önmaga fölé emelkedni, képes felülmúlni önmagát, képes az öntranszcendenciára. ... Sőt az ember ott válik igazán emberré, ahol fölfedezi, hogy értelmes cselekvésre hivatott, arra, hogy keresse az élet és a dolgok értelmét, és hogy értelmes célokat, feladatokat tűzzön maga elé, amelyeket aztán erejét latba vetve megvalósít.” - idézi mesterét Lukas. A logoterápia kapcsolódik Max Scheler és Karl Jaspers antropológiai és filozófiai szemléletéhez.

Azt állítom, hogy amikor építészetről, közösségről és közéletéről gondolkodunk és beszélünk, akkor ekként érdemes tekintenünk az emberre és az ember alkotta közösségekre – falvainkra és városainkra. Félre kell tennünk a bennünk születő ítéleteket, hogy az emberek képzetlenek az építészetben és általában a vizuális kultúrában, hogy csak a hasuk érdekli őket, hogy csak egyéni boldogulásuk mozgatja őket, hogy nem képesek az együttműködésre, ...

Az a saját tapasztalatom is (ami a tudományok eredménye), hogy az ember – jelesen öt gyermekünk, tizenegy unokánk, rokonaink és barátaink gyermekei és unokái – legkisebb kora óta szeretné alakítani környezetét, velük született jellemzőjük a másik vágyainak kitalálása és a másik segítése, az értelmes (felnőtt) dolgokban való aktivitás (főzés, mosogatás, takarítás, ajándékozás, ...). Ezt a „gyermeket” kell előcsalogatnunk – elsősorban bizalmunkkal (buddhai tekintetünkkel, vagy ha valakinek közelebbi, akkor jézusi látásmóddal)

⁷ Mumford, Lewis: a város a történelemben, Gondolat, Budapest 1985. (414. lap)

⁸ Clinebell, Howard amerikai, tehát itt az angol kifejezés lenne illőbb, de az összegző, Gyököcssy Endre az elődök nyomán ezt is németül adta meg. Lélekápolás, Szent Gellért Kiadó és Nyomda, Budapest, 1991.

⁹ Interjú: Elisabeth Lukas – „Nincs kilátástalan helyzet ...” (Beszélgetés a logoterápiáról), Mérleg 90/1. (13-20. lap) Készítette: Zsák Otto, a Mérleg munkatársa.

– a településeken élőkől, a részvételi tervezés ágenseiből, szereplőiből. A közösségi tervezésben első lépéseket megtevők tapasztalatai az, hogy ez nem lehetetlen.

S nem csupán nekünk kell és érdemes így tekintenünk az emberre és az emberi közösségekre (településekre), hanem a politikának is. Nem vezet tartós és jó eredményre, ha az emberek ösztöneire akarunk hatni,¹⁰ ha félelmeiket növeljük, ha olyan dolgokat is „központosítunk”, amit meg tudnának oldani,¹¹ ha mindenáron szórakoztatni akarjuk őket, ha a zsigereikre hatunk, ha érzelmeikkel játszunk. Értelmes embernek tekintve őket felelős magatartást feltételezünk róluk, és joggal várjuk, várhatjuk el tőlük azt. Felelősségünk abban áll, hogy segítsük őket (az Európai Unióban sokat emlegetett szubsidiaritás pontosan erről szól). Könnyen belátható, hogy ezek a kérdések elvezetnek a települési önkormányzatok szervezéséhez, feladatainak meghatározásához, a jogalkotáshoz, ... És feltételeznek egy olyan oktatási rendszert, ahol az óvodától kezdve gondolkodásra, kezdeményezésre, közös feladatmegoldásra, felelősségre neveljük az ifjúságot.¹²

Helyzetünk egyáltalán nem könnyű, hiszen a XX. század nagy totalitárius rendszerei (fasizmus, nemzeti szocializmus, kommunizmus) az erőltetett „közösségi” léttel, a társadalom szempontjainak az egyén fölé emelésével az individualizációt erősítette – hihetetlen mértékben éppen ott, ahol a legtovább regnált, azaz Kelet – Európában. „Furet fogalmazta meg a rendszer igazi nekrológiát azzal, hogy megvilágította: úgy néz ki, a kommunizmus ahelyett, hogy legyőzte volna adáz ellenségeit, csak egy olyan romhalmazzal hagyott maga után, amelyből épp a kapitalizmus leggyűlöltebb vadhajtásai sarjadnak ki újra. Immár illúziók nélkül, egy jobb világról szőtt, megcsúfolt álmokat hagyva maguk mögött.”¹³ Ha valaki kételkedne ebben (esetleg elfogultnak tartva a szerzőt), akkor ajánlom figyelmébe Hankiss Elemér Proletár reneszánsz c. írását, annak első részében közölt *A nagy átalakulás* c. tábláját. Építéseknek most e 26 fogalompárok közül csak kettőt idézek (meg egy harmadikat): Stabilitás, folytonosság (mint klasszikus európai civilizációs érték) versus változás, változások (az „új érték”); a hagyomány az igazi érték v. az újdonság az igazi érték.¹⁴ S a harmadik: Szeresd felebarátodat! - helyébe ez lépett: Szeresd önmagadat!

Egy településen – megítélésem szerint – a hagyományra szükséges építeni, s ebben visszatérni önmagunkhoz. „Az emlékeztető szociáletika rendelkezik azzal a motivációs erővel, mely a pluralizmus közepette is képes tájékozódni és szolidaritással átítatni az individualisztikus választási szabadságot, mert „értéknek számít, ha az ember egy bizonyos helyen, nevezetesen a sajátján, a saját otthonában vagy hazájában él. A társadalmak szükségszerűen partikulárisak – és szeretném hozzátenni, hogy ezért pluralista Európa és

---

¹⁰ Vö. Pethő Tibor interjúja Pálinkás Józseffel. Magyar Hang – A túlélő magazin, 2018. augusztus 17-23. I. évf. 14. sz. '1. és 7-8. lap)

¹¹ Vö.: Roger Scruton: A pesszimizmus haszna és a hamis remény veszélye, Noran Libro Kft., Budapest 2011.

¹² Tíz éve tanítok egyetemen, s néhány kivételtől eltekintve a diákokat nehéz rávenni a kérdezésre, a kritikus – elmélyült tanulmányozásra, a kezdeményezésre.

¹³ Bruhács Kinga: A kommunizmus Fekete Könyve, Mérleg 99/4. 446. lap. Az írásban elemzi François Furet: Egy illúzió vége c. művét, amelyre a fenti, idézett szöveg vonatkozik. E vadhajtások közé sorolom, amikor egy továbbképzésen (NYME – Sorbonne közös szervezésű településfejlesztési kurzus) néhány éve egy polgármester megkérdezte tőlem, hogy miként lehet azt biztosítani, hogy a falujában csak ő építkezessen. Vagy az a rendre fellépő törekvés, hogy rám ne vonatkozzanak azok a kötöttségek, ami mindenki másra kötelező.

¹⁴ Hankiss Elemér: Proletár reneszánsz I., Korunk folyóirat, Kolozsvár 1998. április.

társadalmi -, mert (elkülönült) tagokból és emlékekből állnak, tagokból, akiknek vannak emlékeik a saját életükről, valamint a közösség életéről.”¹⁵- írja Josef Homeyer.

Ha egy alkotó építész most berzenkedik, annak ajánlom figyelmébe Pilinszky János figyelmeztetését: „A divat nem más, mint felgyorsított mulandóság”.¹⁶

Ugyanakkor szeretnék emlékeztetni mindnyájunkat arra, hogy az urbanisztika interdiszciplináris tevékenység (még az építészetnél is inkább az), tehát szükségünk van mások, más szakmák segítségére. Egy példát említek: a szociológia kidolgozta a közvélemény megismerésének tudományos módjait, így pl. a kérdőívezést. Mit tett a várostervezés a lakossági részvétel igényének felmerülése hajnalán? A város minden postaládájába bekerült a levél és a kérdőív a város fejlesztésével kapcsolatban.¹⁷ Ki válaszolt erre? Másfél – két százaléka az ott élőknek: jellemzően a frusztráltak és a grafomániások! Reprezentatív lesz az így beérkezett vélemény? A kérdés költői, hiszen tudván-tudott a válasz. Ez jutott eszembe, amikor most, augusztus elején, a Savaria Urbanisztikai Nyári Egyetemen Kádár Bálint, a Kortárs Építészeti Központ, a KÉK vezetője arról beszélt, hogy a Teleki téren a közösségi tervezés eredménye egy a hajléktalanok (és az idegenek) elől elzárt köztér lett. Óbudán a közparkok, játszótérek és intézménykertek tervezése zajlik néhány éve közösségi módon – remek eredményekkel. De elgondolkodtató, amikor kiderül, hogy a Flórián tér kb. hét hektáros közparkjának, a kerület központjának tervezésére huszonegynéhányan jelentkeznek, mennek el (minden hívogató körítés ellenére!). Az ő véleményük lesz „mérvadó” a 130 ezer lakosú kerületben?

Ezeket csak azért említem, hogy van mit tanulunk ezen a téren, s leginkább a tapasztalás segíthet, no meg a széles tájékozódás, a másoktól való tanulás. Az előző példára utalva, a szociológia számos kvalitatív módszert dolgozott ki, amikor a kvantitatív módszerek csődöt mondtak (és/vagy drágának bizonyultak).¹⁸

E köszöntőben lényegesen több a kérdés, mint a válasz, de ez így van rendjén. S még azt tenném hozzá – mintegy zárásként, hogy az ember alkotni vágyásából és a települést alkotó voltából egyenesen következik, hogy bele kíván szólni annak tervezésébe (vagyis ez nem egy kegy a politika és a tervezők részéről, hanem evidencia). A közösségi tervezés a részvételi demokrácia egyik megnyilvánulása, s ez sok ember igaz vágya. A település alakulása annyira húsbavágó az ott élők számára, hogy már a létező szocializmus megtette az első bizonytalan lépést a részvételi demokrácia felé, amikor 1983-ban előírta a rendezési tervek lakossági ismertetését, véleményeztetését.¹⁹ Aki alkotójává válik életének és környezetének, az kevésbé fogja bírálni azt, mert felfedezi az összefüggéseket, és benne érzi

---

¹⁵ Josef Homeyer: A szabadság ajándéka: Az egyházak válasza a pluralizmusra és a szekularizációra. Mérleg folyóirat, 35. évf. 1999/2. (168-178. lap). Idézi Michael Walzer: Von dichter und dünner Solidarität c. írását 1994-ből.

¹⁶ Pilinszky János: Az örültek művészete (kézirat), 1968. Digitális Irodalmi Akadémia (DIA).

¹⁷ Az általam ismert egyik első, hazai kísérlet Esztergom városában történt az 1980-as évek elején (tervező szervezet: VÁTI).

¹⁸ Letenyei László (szerk.): Településkutatás I. és II. kötet (módszertani kézikönyv és szöveggyűjtemény), L'Harmattan és Ráció Kiadó, Budapest 2004, 2006 és 2008.

¹⁹ 7/1983. (Ép. Ért. 23.) ÉVM számú utasítás. Hazánkban a lakások 92-93 százaléka magántulajdonban van; sok embernek, családnak ez az egyetlen érdemi tulajdona. Ez a tény – azon túl, hogy erős fékja a mobilitásnak – rávilágít a települések hirtelen és/vagy radikális változásai elleni heves tiltakozások egyik indokára.

magát a döntésben. A településtervezés nem lehet az egyetlen, amit „így csinálnak” (közösségi tervezéssel); az egész életnek kell ilyené válnia. A közösségépítést nem egy sürgős tervezésben kell elkezdni, mert az nagy biztonsággal kudarca van ítélve.

A Magyar Urbanisztikai Társaság, mint társszervező nevében köszöntök mindenkit, s jó munkát kívánok ezekhez a napokhoz és még inkább a folytatáshoz, a mindennapok munkája során!

Bp. – Kaposvár, 2018. augusztus 22.

Körmendy Imre